

Ante Sapunar

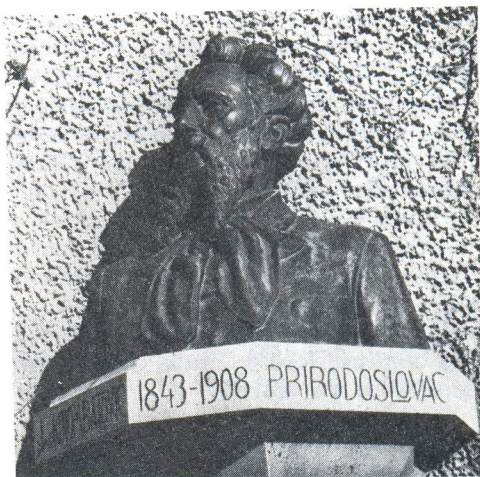
JURAJ KOLOMBATOVIĆ I MARJANSKE PERSPEKTIVE

U kolovozu ove godine prošlo je osamdeset godina od smrti uvaženog splitskog prirodoslovca Jurja Kolombatovića koji je kao nitko do tada bio vrstan poznavalac flore i faune Marjana. Poznavao je svaku marjansku travku, sve kukce, ptice i gmazove, a svaku škrapu na Marjanu prošao je stotine puta. Tko bude pisao povijest Marjana i njegova pošumljavanja, čega je on začetnik, ne može zaobići ličnost ovoga našeg dičnog sugrađanina.

Koliko su ga kao znanstvenika poštivali građani Splita najbolje se očitavalo u povodu njegove smrti u ondašnjoj štampi iz koje se vidi kako je njegov ispraćaj bio velika manifestacija poštovanja svih Splitsana.

Na sprovodu se pogrebna povorka zaustavila, po ondašnjem običaju, kod crkve sv. Frane gdje su održali nekrologe u ime Velike realke prof. Dušan Manger a od strane građana Splita i Općinskog zastupništva njen najstariji član Vicko Milić. Pogrebnoj povorci prisustvovao je i tadašnji načelnik dr. Mihaljević. Vijest o smrti ove markantne ličnosti, zdrave i jake tjelesne konstitucije, koju je bolest ipak u nekoliko mjeseci slomila, ostavila je tugu ne samo u njegovoj obitelji već i u generacijama đaka, koji su apsolvirali splitsku Realku i koji će ga se sjećati kao vrlog i omiljelog profesora, koji je svoj veliki zanos za znanošću i prirodom nastojao usaditi mlađoj generaciji. Žalilo je za njim i Općinsko vijeće čiji je član bio do smrti i koje je u njemu izgubilo jednog od svojih najmarljivijih članova. Žalio ga je i mali puk, kojemu je uvijek bio dobrim savjetnikom i u poljodjelstvu i u ribarstvu.¹⁾

Iz njegovog privatnog života nije na odmet spomenuti epizodu da se kao mladić zaljubio u kćerku liječnika Jure Roića, jednog od pristaša

Juraj Kolombatović

autonomaške stranke. Međutim toj vezi isprijebile su se tradicionalno ukorijenjene zapreke, jer jedan od vođa autonomaške stranke dade kćerku zakletom narodnjaku. Na kraju ljubav je ipak pobijedila političke konvencionalne zapreke i mladi se Kolombatović oženio Marinkom koja mu je uzornim samoprijegorom kao majka i žena odgojila sedmoro djece. S brojnom obitelji Kolombatović je dugo godina stanovao u nekad osamljenoj zgradi daleko na istočnoj periferiji grada, na vrhu Poišana, u kući ljetnikovcu obitelji Roić, ne bojeći se ni vjetra ni pripeke sunca.

Ta osamljena zgrada nazivana još »Vileđatura« ili »Casino« obitelji Roić bit će 1904. pretvorena u Osamnicu, tj. odjel za zarazne bolesti Općinske bolnice.²⁾ Tada dobiva naziv Lazarica po čemu čitav predio i danas nosi naziv. Interesantno je spomenuti da je toj zgradi splitski pjesnik Olinko Delorko posvetio pjesmu »Osamnica«, a drugi Tonči Petrasov Marović čitavu zbirku pod naslovom »Osamnica«.

Po načinu življenja J. Kolombatović je bio »homo sui generis«. Nikad nije zalazio u kavane ili posjećivao zabave jer je sve to nalazio u prirodi. I ribar na uranku i težak u sumraku mogao ga je vidjeti gotovo svaki dan bilo u Poljudu, Mejama, na Bačvicama i Firulama.

Na više školovanje Kolombatović je otišao u Italiju, i to u Padovu, kao i mnogi naši đaci starije generacije iz Splita i Dalmacije. Zanimljivo je da čitav život povezuje za prirodne znanosti a da je po struci bio matematičar. Nakon svršenih nauka u Italiji, 1867. godine, osposobljen je u Beču posebno za matematiku i opisno mjerstvo (deskriptivu). Nakon povratka u Split odmah se pridružuje tada ne odveć velikoj grupi narodnjaka i zajedno s njom zametne borbu za nacionalno osvješćivanje Splita. U najljepšoj muževnoj dobi doživio je veliku narodnu pobjedu i prijelaz općine grada Splita u hrvatske ruke pod vodstvom Gaje Bulata 1882. godine, kad postaje vijećnikom prvog hrvatskog općinskog vijeća neprekidno do smrti.

Kolombatović je čitav radni vijek proveo na Velikoj realci u Splitu, od 1864. do 1900. kad je bio umirovljen. Premda je 36 godina predavao matematiku, deskriptivu i prostoručno crtanje, prirodoslovlju se posvetio isključivo iz ljubavi, i to kao samouk. Kao ustrajan ljubitelj prirode i njezin istraživač, a nadasve Marjana, želio je i svojim đacima udahnuti tu ljubav, te ih je svake srijede i subote poslijepodne (jer tada nije bilo nastave) vodio na Marjan, da u šakama prenose zemlju, da sade mlade borove i posađene borove ograđuju kamenjem. Sigurno mu je utjecaj na đake bio velik, pa nije ni čudo što mu je V. Nazor posvetio novelu »Na Marjanu« štampanu 1928, a od 1946. s izmijenjenim naslovom »Sadilac«.³⁾ Povod novele bio je susret mladog Nazora sa svojim profesorom na Marjanu koji mu je zamjenjivao rodni Brač, gdje je on kao srednjoškolac lutao kozjim stazama. Neosporno je da će upravo entuzijast i zaljubljenik prirode J. Kolombatović utjecati na stvaranje vječne Nazorove ljubavi prema prirodi i na izbor studija.

Nazor taj susret opisuje na slijedeći način. Kad profesor na pustom vrhuncu susretne svog učenika, uzvikne: »Ma bravo sinko! Kliknuo je radosno. Hvala Bogu što sam doživio i to čudo. Ipak se netko amo pope ne štedeći svojih cipelica, da vidi ovu divotu«. Dalje u noveli Nazor piše kako mu je profesor izlagao ideju o pošumljavanju Marjana i kako je na tome već radio, mjerio, planirao. Na vrhu brda gdje se u to doba dizao

na kupu kameni križ naide na svog profesora koji sjedne i »zagleda se u kršje na strmini. — Hm... Golo. Al' što je golo, to se može i obući«. I zaista Kolombatović prvi otpoče pionirski i mukotrpan posao pošumljavanja Marjana bez dotacija i subvencija i prvi koji će oduševljivati čak i sugrađane za ovu plemenitu akciju. To je bilo vrijeme odmah pošto je Narodna stranka preuzela općinsku upravu i kad se u nekolicine splitskih patriota javlja ideja o pošumljavanju Marjana, a među njima glavni je bio J. Kolombatović.

A Marjan je tada i ranije bio ogoljela i samotna planina. To je poznato i sa crteža J. Santinija iz XVII st., gravira Roberta Adama, Botičevih stihova, Nazorove proze i sjećanja don Frane Ivaniševića. Dovoljno je navesti riječi posljednjeg iz 1887.

»Nigdje stabla ni hladovine, sve pusto ko u Sahari. Trebalo je sa šetnjom žuriti prije mraka, a da te crna noć ne zateče u Marjanu, nema puta da te izvede«. Takav je bio Marjan kad je Kolombatović otpočeo svoj djelotvorni rad na pošumljavanju, vjerujući da će uređeno i dostupno brdo svoje sugrađane i moralno podizati. On prvi organizira 1892. godine pošumljavanje Marjana borovima i čempresima na predjelu Židovskog groblja kod Belvedera. Međutim, prema nekim podacima prva stabla zasađena su 1894. Svakako da je 1893. godina značajna i za pošumljavanje Marjana i uopće za njegovo uređenje. Te godine kada je pošumljen istočni dio Marjana do prvog vrha i izgrađena cesta od Velog varoša do istog vrha, osnovano je društvo »Marjan«. Prvi predsjednik Društva bio je J. Kolombatović. Naravno da je postojanje Društva uslovalo da je dalje pošumljavanje teklo sve življe i ubrzanije a briga o Marjanu postajala sve veća.

Da bi pošumljavanje i uređenje Marjana dobilo što većeg zamaha i više pristalica Kolombatović, po uzoru na druga društva za poljepšavanje raznih predjela, pokreće ideju o stvaranju društva za poljepšavanje Marjana.

Međutim, koliko je Kolombatović značajan za Split radi pošumljavanja Marjana, on je ipak značajniji izvan Splita i naše zemlje jer je prvi postavio znanstvene temelje istraživanju dalmatinske faune.

Godine 1881. prvi put se pojavio svojim znanstvenim radom te tako otpočeo proučavanje i upoznavanje kralježnjaka Dalmacije da bi kasnijim radovima stekao svjetski glas kao istraživač i poznavalac splitske i dalmatinske faune. Posebno se bavio ribama i pticama, pa je tako na polju ihtiologije u Dalmaciji bio prvi koji je prokrcio putove istraživanju riba, stoga zauvijek ostaje prethodnikom kasnijih splitskih ihtiologa i ornitologa. Objavio je ukupno oko 30 stručnih radova na njemačkom, talijanskom i hrvatskom jeziku, koji su postali poznati i cijenjeni u znanstvenim krugovima Evrope i time obilno pridonio poznavanju dalmatinske faune kopnene i morske. Ipak od svih radova najznačajniji su:

Beiträge zur Kenntniss der Fische der Adria (Prilozi poznavanju riba Jadrana). (Sa Steindacherom, tadašnjim ravnateljem Prirodoslovnog muzeja u Beču 1883), djelo u kojem je opisano 296 vrsta riba Dalmacije, zatim Catalogus Vertebratorum Dalmaticorum (Imenik kralježnjaka), 1888.

Došao je i na glas otkrićem nove vrste guštera *Lacerta mosorensis*, koji je endemičan u našem jugoistočnom kršu. Zajedno sa Steindacherom postavio je više novih vrsti riba kao što su *Blennius adriaticus*, *Bl. dalmaticus* i *Bl. Zvonimiri* (nova vrst babice dalmatinskog mora) i dr.

U Glasniku hrvatskog prirodoslovnog društva štampao je ukupno devet publikacija, a sedamnaest u godišnjim izvještajima splitske Velike realke. Iz tih godišnjih izvještaja spomenut ćemo samo neke:

Gli uccelli della Dalmazia (Ptice Dalmacije), Program V. realke za god. 1879/80, Pesci delle acque di Spalato (Ribe splitskih voda), Program za god. 1880/81, Glomači (Gobić) Spljetskog pomorskog okružja u Dalmaciji, Program za godinu 1890/91, Notizie sui Pesci del Circondario marittimo di Spalato, Program za godinu 1892/94. O njekim kraljeznjacima, Program 1894/95, Imenik kraljeznjaka Dalmacije, Godišnje izvješće V. realke u Splitu za šk. godinu 1885/86, Zoologičke vijesti iz Dalmacije, Program 1895/96.

Ove rasprave kao i druge iz ornitologije, ihtiologije i drugih prirodnih grana pronijele su mu glas izvan naših granica, pribavile mu ugled u znanstvenim krugovima te članstvo mnogih akademija i znanstvenih institucija. Zahvaljujući Kolombatoviću u mnogim zbirkama prirodoslovnih muzeja u Zagrebu, Beču, Palermu, Veneciji, Rimu ima obilje jadranskih primjeraka, koje im je on upućivao na dar. Nije on darivao samo primjerke dalmatinske faune nego i knjige, pa se tako među donatore koji su ostavili svoje knjižnice splitskoj Gradskoj biblioteci nalazi i ime prof. Jurja Kolombatovića. Bio je također na više međunarodnih konferencija gdje mu je bila povjerena prezentacija naše obale. Od 1882. godine je vještak ihtiolog u Povjereništvu za slatkovodno ribarstvo Dalmacije. Godine 1884. bio je član u međunarodnoj komisiji za ribarstvo Austrije i Italije, a 1885. imenovan je stalnim vještakom za ribarenje Splitskog okruga. Na kraju mora se potvrditi da je Kolombatović bio jedna od izuzetnih ličnosti Splita pa je društvo »Marjan«, da bi se što dostojnije odužilo svom prvom predsjedniku, u njegovu čast zasadilo na prvoj vidilici čempres i postavilo kamenu ploču s natpisom »Čempres prof. Jurja Kolombatovića 1908«, a na zgradi Prirodoslovnog muzeja postavljeno mu je poprsje koje je izradio kipar Ivan Bulimbašić. Povodom otkrivanja biste štampana je brošura »Prof. Jure Kolombatović« koju su izdala »zahvalna djeca« u Splitu 1927.

Završavajući ovaj kratak prikaz života i rada ovog vrsnog poznavaoaca kopnene i morske makrofaune Dalmacije, prvog zagovaratelja pošumljavanja Marjana, velikog rodoljuba i Splićanina nije se ovom prigodom na odmet sjetiti što se događalo s Marjanom od vremena kad se on zajedno s F. Ivaniševićem »verao tijesnim puteljcima splitskih Meja« i »grabio do Marjana bez pravilna puta, bez stepenica, bez ikakva zelenila ili putokaza« i kad je bilo »neugodno penjati se kroz strmene obronke da se svlada visina Marjana«. Nakon tih dalekih vremena Marjan, odnosno Marjanski poluotok doživio je ogromne promjene. Panorama Marjana a naročito Meja potpuno se izmijenila, a razglednica južnih i sjevernih predjela također je dobila izmijenjenu konfiguraciju obalnog pojasa. Splićani kao da zaboravljaju da je Marjan namijenjen u prvom redu rekreaciji građana i da se više ne može eksploirati i devastirati. Marjan više ne trpi nasrtaje na njegove prostore, a takvoj se tendenciji ne vidi kraja.

Na početku drugog desetljeća ovog stoljeća Split je bio podijeljen na 10 okružja. Osmo i deveto zahvaćalo je i prostor Marjanskog poluotoka, i to Primorje koje se sastojalo od dva odsjeka: Sv. Luka i Drašnac (Meje) i Marjan, također od dva odsjeka: Gaj i Sv. Mande. Oba ova

okružja imala su 1931. godine 3227 stanovnika i 339 kuća.⁴⁾ Danas to isto područje obuhvaća i velik dio Varoša i Spinuta s nekoliko desetaka tisuća stanovnika, dok samo današnja MZ Meje ima preko pet tisuća stanovnika. Najljepši dio Marjana, područje Meja, pregaženo je stanogradnjom a na preostali dio predstoji udar ugostiteljsko-turističkog sadržaja.

Neosporno je da se kroz proteklo vrijeme radilo na njegovom uljepšavanju i približavanju građanima Splita a izgrađeno je i nekoliko građevina javne namjene. S druge strane pak u posljednjim decenijama mnogo toga je urađeno na njegovom devastiranju a veoma malo na humanizaciji i oplemenjivanju marjanskog prostora. Nažalost mnogo više je urađeno na njegovoj vulgarizaciji, uništenju i ugroženosti.

Kronologija najvažnijih radova najbolje se može pratiti od osnivanja Društva »Marjan« 1903. godine i to iz Izvještaja Društva iz kojih se vidi ne samo rad Društva već i sva djelatnost na uređenju i uljepšavanju Marjana, jer se historijat Društva poistovjećuje sa historijom uređenja Marjana.⁵⁾ Tako je već prve godine izgrađen put od Velog varoša do prvog vrha gdje je zatim sagrađena restauracija i omanja prizemnica u kojoj je Društvo »Marjan« zadržalo prostoriju za svoje potrebe. U međuvremenu općina je postepeno otkupljivala zemljišta od težaka i pošumljavala ih, dok je put do prvog vrha a 1905. godine do drugoga gradilo samo Društvo.

Iz izvještaja je poznato da se 1906—1907. uredio donji dio puta do Židovskog groblja i stubište na starom putu koji vodi na prvi vrh. Općina je 1907—1908. uredila čitav put od Sv. Frane do Židovskog groblja od kamenih stepenica i kamenog pločnika. U restauraciji na vrhu uveden je telefon. Na vrhu dovršenog prečaca sa sjeverne strane načinjena je vidilica i posađene murve, oleandri i česmina, zatim uređen cvjetnjak i golubinjaci za brojne golubove. Sagrađeno je još nekoliko vidilica, tako jedna istočno od Židovskog groblja, koja je bila zasađena murvama, a druga na južnoj strani Marjana nazvana »Vilini dvori«.⁶⁾

Na glavnoj aleji postavljena su dva kamena stupa s kipovima. Za mnoge radove, naročito ukrasne, pomagale su splitske tvornice cementa svojim proizvodima. Odatle u to vrijeme obilje cementnih gradnji i ukrasa na Marjanu.

U noći 4—5. lipnja 1909. izgorjela je drvena restauracija Društva na vrhu Marjana, ali je već slijedeće godine sagrađena po nacrtima inž. Petra Senjanovića nova malena restauracija, a sa sjeverne strane kićeni paviljon u staklu. Međutim i ta restauracija je bila kratkog vijeka jer je 1913. Društvo vlastitim sredstvima i povoljnim ugovorom sa splitskom općinom sagrađilo dugo željenu udobnu restauraciju u secesijskom stilu, čije je svečano otvorenje bilo na desetu godišnjicu Društva. U toj zgradi od dvije prostorije, jedne, veće, od 200 metara² i, manje, od 40 m², smjestit će se kasnije Prirodoslovni muzej. Pored lože, verande, zgrada je na krovu imala terasu i rezervoar. Te godine postavljene su na Marjanu orijentacione table s oznakama prvog i drugog vrha i Sv. Jere, te limene pločice s latinskim i hrvatskim imenima raznih biljaka. Pred prvi svjetski rat sagrađen je u Mejama hotel Frane Schillera. U prvom ratu rad Društva na uređenju Marjana je zamro, a nakon rata opet su se poduzeli obimniji radovi.

Od 1920. do 1922. godine, uz pomoć općine, po nacrtima inž. Senjanovića izrađeno je kameno stubište od Obale do Židovskog groblja i Vidilice na vrhu, a zatim je betoniran put do Sv. Nikole i postavljena kamena ograda. Dalje je uređen plato pred Židovskim grobljem i zid oko groblja, obnovljena crkvice sv. Nikole i uređen plato oko crkve.

U periodu od 1920. do 1930. godine na Marjanu su izvedeni obimni radovi uz velika novčana sredstva. Izrađena je cesta (šetalište) od Sv. Nikole do Sv. Jere. Kad je ona bila završena 1922. godine, odmah slijedeće izgrađen je još širi put od drugog vrha do Sedla, a 1924. izgrađeno je stubište od prvog do drugog vrha, pa je 1925. izgrađena cesta od crkvice Sv. Jere do rta Marjana, kasnije nazvana Put Alberta Marangunića.

Godine 1926. zbog stalne opasnosti od požara, uz velike troškove, ograđena je cijela marjanska šuma visokom žičanom ogradom nabavljenom iz Njemačke. Od 1928. do 1930. izgrađena je cesta uz more duž sjeverne strane Marjana do rta, zatim je obnovljena poluporušena crkvice Betlema, sa stepeništem i vidilicom, kao i prostrana vidilica na drugom vrhu.

Na nekoliko mjesta postavilo je Društvo spomen-ploče sa stihovima Luke Botića i Jerolima Kavanjina.

Čitavo to vrijeme nastavljen je otkup zemljišta te je postepeno otkupljeno gotovo cijelo zemljište Marjana, među kojem i posjedi Kaptola i Sjemeništa, zatim je nastavljeno pošumljavanje i nabava i gajenje razne divljači. Takav Marjan svojim prirodnim ljepotama, pošumljen, oplemenjen šetnicama, vidikovcima, klupama i pristupačan svakome postaje poznat u zemlji i izvan nje. Voljen i opjevan dočekao je II svjetski rat kad ponovo zamire rad na njegovu uređenju i djelatnost Društva potpuno prestaje.

Poslije rata, kao jedini preostali član uprave, slikar Emanuel Vidović preuzima dužnost predsjednika koji u ime privremene društvene uprave nakon oslobođenja 1944. godine podnosi izvještaj o dotadašnjem radu Društva i potrebi da se hitno poduzmu mjere zaštite marjanske šume i potrebe obnavljanja Društva u duhu novog vremena i novih zahtjeva. Nakon velike pauze, 1951. godine obnavlja se Društvo »Marjan«. Nakon obnove povećanom aktivnošću dovela se voda na Marjan, sagrađene dvije lugarnice u Beni i Sedlu, osposobljen je rasadnik na Marjanu i osnovan Botanički vrt ispod Telegrina (drugog vrha Marjana). Povećanje automobilskog prometa pridonijelo je asfaltiranju marjanskih cesta, što je s druge strane ugrozilo šetače i povećalo opasnost od požara. Prepuštanje pojedinih parcela brizi učenicima srednjih škola nije dalo rezultata.

U studenom 1963. godine organizirana je u Muzeju grada izložba o značaju Marjana kao prirodnog parka Splita, na temelju opširnih elaborata velikog broja stručnjaka koji su znanstveno obradili marjanski poluotok sa svih aspekata. Projektni zadatak arh. Smiljana Klaića i inž. Petra Matkovića, izrađen na temelju izloženih analiza, predlagao je potpunu zaštitu Marjana od daljnje urbanizacije i hotelsko-turističke eksploatacije i prevelikog kolnog prometa.

U prosincu 1964. Republički zavod za zaštitu prirode donio je rješenje o zaštitu marjanskog poluotoka zajedno sa Sustjepanom koji proglašava za »rezervat prirodnog predjela« i upisuje u »Registar zaštićenih obje-

kata prirode«. ⁷⁾ Bez suglasnosti Zavoda nije dopuštena nikakva djelatnost koja može izmijeniti sadašnje stanje. Izgradnja na području rezervata dopuštena je na bazi regulacione osnove za čitav Marjan. Iz tog vremena imamo akciju turističkih društava »Varoš« i »Meje« i društva »Marjan« koji se također protive izgradnji stambenih naselja na Mejama i zahtijevaju da se Meje tretiraju kao sastavni dio Marjanskog poluotoka. ⁸⁾ Međutim, unatoč tome što je zaslugom društva »Marjan« i građana Splita Marjan proglašen zaštićenim objektom prirode, urbani razvoj i ekonomski pritisci omogućili su odgađanje regulacijske osnove Marjana a s druge strane u međuvremenu, nažalost, izgradnju gustih stambenih naselja i planiranje buduće hotelske izgradnje. Desilo se da je suvremeni nagli razvitak grada, nedovoljno smišljenom i planskom izgradnjom, ugrozio taj predjel. Panorama Meja ubrzano je promijenila svoj izgled. Nekadašnje južne padine bile su oduvijek poljoprivredno i rekreativno područje s nešto pojedinačnih stambenih objekata, koji su se, više ili manje sretno, uvukli u taj harmoničan i jedinstveni pejzaž. I onda je otpočelo nagrdživanje južnog marjanskog pejzaža, najprije stihijskom amorfnom izgradnjom kuća seoskog tipa na širokom području pod Kosom, zatim stambenom izgradnjom s mnogo višim objektima kolektivnog stanovanja, do četverokatnica i na većem prostoru, koje se proteže sjeverno od Šetališta M. Pijade do Kašteleta. Tako je pedesetih godina inaugurirano nagrdživanje marjanskog pejzaža koje se brzinski nastavljalo da bi se prema regulacionom planu pretvorilo u samostalni gradski rajon »Stambenu jedinicu Meje« s pet tisuća stanovnika. Primjedbe na regulacioni plan iz 1963. godine ukazivale su i na drugu opasnost koja prijete južnoj strani Marjana, to jest na izgradnju hotelskih objekata na području od Kašteleta do Bambine glavice i zato se javlja opravdan strah građana kao i opća kritika građana i članova Društva »Marjan« i MZ »Meje«. Ta bojazan izražena je i na izložbi 1963. u Muzeju grada. Svima je jasno da turizam predstavlja budućnost Dalmacije i njene neiskorištene mogućnosti, međutim u tu svrhu ne može se turizmu žrtvovati za grad Split jedinstveno rekreaciono područje kad postoje i druga privlačna područja, ali ne i Splitsanima jednako pristupačna. ⁹⁾

Uvijek je neodgovarajuća i neprilagođena izgradnja izazivala revolt Splitskana i daleko bi nas odvelo navođenje svih projektnih ideja na marjanskom prostoru. Dovoljno se prisjetiti koju je buru 1967. godine izazvao projektni prijedlog za »Hotelski sistem Marjan« (HSM) autora Nevena Šegvića, koji je predvidio izgradnju velikog ugostiteljsko-turističkog sistema na području srednje Dalmacije (Split, Trogir, Čiovo, Drvenik i dr.) među kojima je eksponirao turističku eksploataciju na području Meja s nekoliko hotela najviše kategorije. Ovim intervencijama navodno bilo bi se dobilo 6000 kreveta s kojima bi Split trebao ući u predloženi HSM. ¹⁰⁾

Glavna zamjerka je upravo bila ekstremna eksploatacija prostora s nizom lamelastih hotela uz obalni pojas Meja a naročito oni od Kašjuna do Instituta u dužini od jednog kilometra. Savjet za zaštitu prirode Hrvatske nije bio suglasan s projektom HSM, sugerirajući da se iskoriste druga područja. Nikako u Splitu da prevlada stav da su Meje takav prirodni predio čija je prirodna ljepota takve kvalitete da ljudska djela treba njoj podrediti. Meje su previše osjetljivo područje koje ne trpi krupne objekte, mastodonte, kao što ne trpi od ranije posijane uniformi-

rane kubuse $16 \times 16 \times 16$. Točno je da su Meje atraktivan elitni prostor i nema garancije da se pored ovih ambicija prodor u Meje neće maksimalno nastaviti bez obzira na to što nemamo pravo da buduće Splicane oštećujemo i osiromašujemo zbog naših ambicija i trenutnih potreba. Činjenica je da se Marjan oduvijek čuva a s druge strane se dopušta da se onemoćalom i anemičnom brigom i pozornošću dozvoljava prodor prema marjanskim vidilicama. Općejugoslavenski raspisani natječaj 1966. za izradu idejnog urbanističko-pejzažnog rješenja poluotoka Marjan u pozicijama predviđao je stambenu i hotelsku izgradnju koja je u suprotnosti s principima zaštite Marjana kao prirodnog parka i rekreacijskog područja, a prihvaćeni projekt stručnjaka iz Urbanističkog zavoda Dalmacije učinio je mnoge ustupke stambenoj i turističkoj izgradnji na uštrb marjanskog pejzaža. Na natječaju za urbanističko rješenje poluotoka Marjana koje je 1968. godine dobio projekt »Region« s projektantskim timom iz Urbanističkog zavoda Dalmacije (Đ. Mitrović, N. Lušić, F. Mudnić, V. Urlih i dr.) na području Pleće predviđen je hotelski kompleks a tadašnja štampa navodi kako turistička izgradnja predviđa sjeverno od vile Dalmacije na području »Pleće« oko 2000 kreveta u hotelima visoke kategorije. Na sreću ovo se nije sagradilo jer nema financijera, dok Botanički vrt i ljetna pozornica predviđene u neposrednoj blizini čekaju bolja vremena, a za to vrijeme Marjan se »čoka« tako da neće biti mjesta za ova dva posljednja sadržaja.

Za očuvanje Marjana treba spomenuti dokument »Uređajna osnova za park šumu Marjan« što ga je po narudžbi Općinske skupštine Split izradio Zavod za istraživanje u šumarstvu Šumarskog fakulteta u Zagrebu u kojem analizira postojeće stanje i daje smjernice za uređenje park-šume u budućnosti. Tu su i stručne upute za sadnju prema određenim lokalitetima, pri čemu se posvetila naročita pažnja autohtonom raslinju umjesto dotadašnjim težnjama prevladavanja monokulture bilobora. Što je najvažnije svi arheološki lokaliteti, crkvice i ostali spomenički kompleksi nalaze se pod zaštitom Zavoda za zaštitu spomenika kulture u Splitu i za svaki zahvat unutar područja PUP-a potrebno je pribaviti suglasnost Republičkog zavoda za zaštitu prirode. Uređajnu osnovu je Skupština općine Split prihvatila 9. XII 1971. Velika briga za park-šumu u pismenoj formi došla je odveć kasno da bi eventualno mogla spasiti izvanredan prirodni i historijski lokalitet kao što je sustjepansko groblje koji su Splićani vandalskim potezom za svagda srezali i na taj način nanijeli sebi ljagu koju nitko i nikad neće moći isprati. Hortikulturni arhitekt Smiljan Klaić izradio je 1963. projekat sustjepanskog parka a i Provedbenim planom Marjana, Sustjepan je projektiran kao otvoreni park s ostacima bazilike i glorijetom. Taj bi novi park prema projektu trebao kao otvoreni (izložbeni) dio služiti i za priređivanje izložbe skulpture. Odmah nakon usvajanja PUP-a, kako kažu splitski urbanisti, primat u realizaciji trebao bi imati poluotok Sustjepan sa svojim isturenim položajem, vegetacijom. Kao jedan od najljepših kulturno-historijskih lokaliteta zadržao bi dosadašnji prirodni i romantični ugođaj. Od svega toga nema ništa jer Sustjepan je danas pusta ledina.

Revolti građana i kritike bilo koje vrste na nasrtaje na Marjanski poluotok nisu bile zapreka da se ne čine nove pogreške. U listopadu 1972. godine s izložbe detaljnog urbanističkog plana Marjanskog polu-

otoka, upriličene u podrumima Dioklecijanove palače, radi javnog uvida, nestala je knjiga s primjedbama, koja je trebala Savjetu za urbanizam poslužiti radi usklađivanja stavova javnog mnijenja i stručnjaka. Sigurno je da velika eksploatacija Meja izaziva revolt građana pa kad se i radi o predviđenim hotelima na području Pleće koji bi prema navodima inž. Mitrovića imali pored 1500 komercijalnih kreveta i prateći sadržaj s rekreacionim i kulturno-povijesnim sadržajima.

Na sjednici Savjeta za urbanizam u ožujku 1973. godine našli su se stavovi MZ Meja koji su bili najčvršći u zahtjevu da se odustane od izgradnje hotela na području Pleće. Društvo »Marjan« se protivi izgradnji stambenih naselja na Mejama i zahtijeva da se Meje tretiraju kao sastavni dio Marjanskog poluotoka. Na projekt i izložbu u podrumima Dioklecijanove palače građani su otvoreno reagirali, ali nisu mogli utjecati na njegovu izmjenu. Naročito je revolt iskazan u vezi s nadasve ugroženim južnim dijelom Marjana, ali je to ostalo kao glas vapijućeg u pustinji. Na strani 27. knjige 3 GUP-a u lipnju 1977. godine navedeno je da je u rajonu Grad predviđeno i 116.000 m² kupališnih površina, uglavnom na poluotoku Marjan i Bačvicama, te 200.000 m² površine za botanički i zoološki vrt u predjelu Bambina glavica, a na strani 28. pa dalje se navodi kako: »Položaj Splita na obali mora nameće potrebu da se osiguraju dovoljne površine terena ako se obalni tereni koriste za druge svrhe«. Uostalom, već je poznato da je GUP Split 1977. manjkav u propozicijama za zaštitu prirodnih medija, odnosno u dijelu koji se odnosi na ekološku zaštitu tla, mora, zraka i vodotoka. Izmjenom urb. plana zelene površine uvijek gube bitku. Sjetimo se predjela Vrha Sućidra gdje je predviđeni zeleni pojas, tzv. Marjan II, bio napadnut divljom izgradnjom, koja se kasnije nametnula svojim problemom infrastrukture. Sugerirana je izmjena PUP-a tako da se preostali 10-ak tisuća metara obradive površine prepusti stambenoj izgradnji kako bi se cijenom stanova riješili komunalni problemi tog naselja. Predjeli Sućidar i Visoka s istaknutim vrhovima u pejzažu našalost su toliko napadnuti bespravnom izgradnjom da je za planiranje zelenih površina nestalo prostora. O prostoru Glavičina ne vodi se računa, kao da i ne postoji.

Još jedan u nizu prosvjeda protiv stambene izgradnje na Marjanu čuo se 1977. u povodu izgradnje kaskadnog stambenog kompleksa pod Kosom u Mejama. Splitski dnevnik Slobodna Dalmacija objavljivao je čitave polemičke kritike iz pera stručnjaka i laika koji su pisali o ugroženosti Marjana. D. Kečkemet je u nekoliko navrata, kao i prije, ustao protiv takve agresivne izgradnje, pred nekadašnjim tupinolomom pod Kosom. Tako u članku »Šaka u oko ili rasprodaja Marjana« između ostalog kaže:

»Žalosna je činjenica da Marjan odnosno njegov najljepši predio Meje nije na udaru stambene i hotelske izgradnje zbog nestašice građevnog prostora, već zbog svoje izvanredne privlačnosti. Tako malom dijelu građana i turističkoj privredi valja žrtvovati predio koji je u pravom smislu riječi dio svih Splićana, cijeloga društva. Sva druga obrazloženja pogrešnih zahvata samo su obmanjivanje ili samoobmanjivanje.« Svoju zabrinutost, kao i uvijek, objavilo je u dnevnom tisku i Društvo prijatelja kulturne baštine. U napisu se izražava bojazan da će uslijediti jedna nova kaskada i gdje će biti zadnja? Sve je poznato i samo je pitanje vremena.

To će ovisiti o pritiscima i apetitima, a trajat će dok bude prostora, naravno ako se u međuvremenu jednom zauvijek ne ozakoni zabrana stambene izgradnje i na taj način ne obuzdaju za svagda nečiji apetiti. Ovom prigodom i autor ovih redaka po treći put se javio želeći da osjetljiv problem Meja prestane revoltirati građane i da se stambena izgradnja, privatna i društvena, napokon zaustavi i spasi što se još dade spasiti iz jednostavnog razloga što se na Marjanu već jednom moraju vršiti i oni zahvati koji su u interesu šire zajednice, a ne pojedinačnih prohtjeva.¹¹⁾

Među žučnim istupima spomenut ću i potpredsjednika Društva prijatelja kulturne baštine pok. Slavka Sirišćevića koji navodi: »Sve ono farizejsko prenemaganje o zaštiti Marjana koje propovijedaju pozvani i nepozvani služi za pokrivanje jedne, u odnosu prema tom već znatno okrnjenom, tobože formalno zaštićenom prirodnom predjelu, gotovo kriminalne aktivnosti, a ne iskreno priznanje neprocjenjive vrijednosti koju je netaknuti Marjan nekada skrivao«.

U posljednje vrijeme učestalo se javljaju nebrojene kombinacije u pogledu vile »Dalmacija« kad prijeđe u ruke turističke privrede. Kad je Konferencija o pravu mora u Ženevi prihvatila, pored Lisabona i Rotterdama, i kandidaturu Splita za sjedište Međunarodnog suda o pravu mora, Split je tu značajnu instituciju želio udomiti upravo na atraktivnoj lokaciji kao što je područje vile »Dalmacija«. Međutim, kad su stigle nepovoljne vijesti, Izvršno vijeće SO Split predložilo je da se čitav kompleks vile dodijeli Međunarodnom institutu za molekularnu genetiku iza kojeg je stajao Unesco. Međutim ni taj pokušaj Splita da dobije jednu značajnu međunarodnu instituciju nije uspio jer ni tada kandidatura Splita nije prošla. Zatim se počelo raspravljati o mogućim namjenama u domaćoj režiji pa i to da se prepusti bolnici. U svim tim raspravama i prijedlozima rezidencijalni dio kompleksa kojim se koristio predsjednik Tito, izuzima se iz bilo kakvih planova, jer treba dobiti memorijalni karakter. Spremajući se za prihvaćanje vile »Dalmacija« u svoje vlasništvo planeru Union-Dalmaciji rađaju se svakovrsne ideje do dobijanja inozemnih kredita koji bi omogućili gradnju hotelskog kompleksa na tom dijelu Marjana. Tako su razmišljali o osnivanju međunarodne škole za menedžere, zatim zakup kapaciteta od strane jednog francuskog partnera a javlja se i američki biznismen koji bi u Splitu gradio hotel. Navodno od prve je prihvatio da bi se ta investicija odnosila na Park II na Bačvicama i vilu »Dalmacija« u Mejama. U igri su još i hotelski lanci »Sheraton« i »Marriot« i dr., a što će od toga izići to će jedino vrijeme pokazati. Prateći kronologiju želja nije na odmet prenijeti neke dijelove iz članka »Visoki turizam na Marjanu«¹²⁾ koji je izišao u »Nedjeljnoj Dalmaciji« 9. XI 1985. godine u kojem se najbolje vidi do koje mjere se ispoljavaju agresivne pretenzije na marjanski atar. »Izgradnja hotelskog kompleksa na posljednjoj atraktivnoj lokaciji grada na padinama Marjana godinama je prisutna u planovima splitskih hotelijera. Inače vila Dalmacija bila bi tek dio budućeg hotelskog kompleksa s luksuznim zdanjima i brojnim terenima za sport i rekreaciju koji bi se prostirali na 12 hektara od mora pa preko ceste do samog vrha Marjana. Taj prostor kako su zamislili projektanti Union-Dalmacije, činila bi dva dijela, postojeći objekti na kompleksu s vilom Dalmacijom... Inače cijeli taj kompleks, koji se nalazi pod patronatom Rep. zavoda za zaštitu prirode, zadržao bi svoju auten-

tičnost. S gornje ceste planira se izgradnja luksuznog hotela s više od tisuću kreveta i brojnim zabavnim sadržajima. Ukupna površina te lokacije iznosi 7 hektara«. Eto tako se marjanski prostor olako kroji i prikraja a da nitko ne reče planerima Union-Dalmacije da su na području vile »Dalmacija« ispod ceste hotelski objekti mogući a poviše ceste stop za sva vremena, bez obzira radilo se to o idejama samo splitskih hotelijera ili u sprezi s Urbanističkim zavodom za Dalmaciju. U drugom napisu od 21. X 1984. Ned. Dalmacije nalazimo biser: »Iako se čuje da je Bambina glavica namijenjena za preseljenje botaničkog vrta, na prostoru od oko 9 hektara mogao bi se smjestiti hotel recimo tipa 'Interkontinental' koji praktično ima više od 500 kreveta sa svim ostalim sadržajima«. Navođenje novih primjera nije potrebno jer su i ova dva dovoljna indikacija novih surovih graditeljskih nasrtaja, koji, da se poslužim Gotovčevim riječima »taru sve pred sobom bez kompleksa i bez milosti«.

Euforično naglašavanje izgradnje hotela na Marjanu od strane ljudi iz Union-Dalmacije izazvalo je arh. Jerka Rošina koji krajem 1987. godine u N. Dalmaciji u članku »Ne dirajte Marjan« ustaje protiv izgradnje hotela gdje pored ostalog kaže: »Treba jednom već zauvijek shvatiti, da je Marjan sjeverno od Šetališta Moše Pijade svetinja koju treba čuvati ako želimo dobro svima koji žive u gradu. U ovom, već astmatičnom gradu to su još jedini zdravi dijelovi pluća, pa se za svaku bronhiolu isplati boriti. Međutim za razliku od Zente niti hotel odgovara lokaciji Pleće, niti lokacija Pleće odgovara hotelu. Dokumentacija kojom se to može argumentirati je velika, a i godinama taloženja provjerena. Ne želeći opterećivati napis podacima prikladnim za eventualnu stručnu raspravu, dovoljno je istaknuti da sve ono što obrazlaže stručnu raspravu, sigurno opravdava ulaganje u kompleks Vile Dalmacije, ali istodobno osporava ulaganja sjeverno od ceste iznad nje. Te dvije lokacije nikako ne mogu predstavljati jednu cjelinu, niti tehnološku, a pod uvjetom da postojeća zadrži svoju funkciju. Na kraju želeći da se u okviru kompleksa vile Dalmacija realizira smišljena i opravdana turistička izgradnja nadam se da će Marjan ipak ostati netaknut, ne samo zbog toga što će se shvatiti da je bolje tako nego i zato što izvori novaca nisu baš tako izdašni«.

Provedbeni urbanistički plan poluotoka Marjan prestao je važiti 30. IV 1988. godine silom zakona jer nije usklađivan s važećim zakonskim propisima donesenim prethodnih godina. Kako područje Marjana, s aspekta njegovih prirodnih vrijednosti, treba apsolutno zaštititi i dati mu poseban tretman, pred usvajanjem je odluka o izradi Prostornog plana posebne namjene, park-šume. Da li će za to vrijeme novi pogrešni potezi ugroziti Marjan, vrijeme će pokazati jer lako je prirodni ambijent i njegovu ljepotu pokvariti, narušiti i unakaziti a jednom uništen ne može se više ispraviti. Koliko je tek devastacija svih vrsta i oblika posljednjih decenija učinjeno na marjanskom prostoru.

Dobro je nasumce spomenuti neke nek se ne zaborave. Dosta se prisjetiti pothvata kojim su uništeni hektari marjanske makije i stotine stabala maslina na prostoru Meja prema Bambinoj glavici da bi se podigli staklenici za uzgoj karanfila i povrća, kao da nije bilo drugih terena na širem području splitskog polja. Činjenica je da su akcijom SRZ »Jerko Ivančić« prije 1960. posječena sva stabla maslina i ostalih drvenastih kultura.

Godine 1958. na Marjanu bilo je stotinjak srna. Danas tih plahih životinja hitrih nogu ima navodno četiri. Godine 1967. tužio je Poljoprivredni kombinat »Jadro« Višem privrednom sudu ustanovu »Parkovi i nasadi« da srne kojih je tada bilo 40 jedu poljoprivredne kulture. Iz Lovačkog vjesnika 1938. godine vidi se da je na Marjanu bilo ne samo srna nego i fazana, običnih i zlatnih kamenjarki, zečeva i divljih purana, a deset godina ranije bilo je 60 srna, 1000 fazana, 800 zečeva, 1000 jarebica. Danas ničega nema osim pasa lotalica i mačaka odmetnika, što već predstavlja marjanski problem. Nekadašnja žičana ograda pretežno je srušena a stupovi pušteni da istrunu, a nekadašnja žica je branila srnama i zečevima da se zalijeću van rezervata.

Uzurpacija mora i obale Marjanskog poluotoka posebno je poglavlje. Može se, nažalost, reći da ljudska ruka još nije stigla poremetiti tek nekoliko stotina metara.

Izgradnjom marjanskog tunela 1978. na tri mjesta otvoreni su depoi za iskope, tako na uskom šetalištu između uvale Ježinac i Kašteleta, gdje je nasipana zemlja prema projektu Zavoda za pomorsko projektiranje »Obala«. Drugo nasipanje je izvršeno u uvali Kašjuni gdje su se u nekoliko navrata stvarali ilegalni vezovi, koji jednom, kad pritisak postane dovoljno velik, ne isključuje mogućnost da postanu legalni. Kad prethodne akcije nisu bile uspješne, 1984. godine buldožer je morao rušiti dvije izgrađene muliće i zaštitni nasip. Međutim, vlasnici brodica nikako da se smire pa čekaju da Kašjuni jednog dana postanu legalna lučica. Surovo se nasipavalo na sjevernoj strani Poluotoka u nastavku već postojeće lučice RPSD »Split«, gdje je stvorena nova pod nazivom Pomorsko sportsko društvo »Spinut« sa 750 vezova i 10.000 m² suhog prostora i s 80 metara produženim nasutim lukobranom. Radi toga u lipnju 1986. IV SO Split donosi odluku o izmjeni PUP-a Poluotoka Marjan, odnosno njegovog dijela zapadno od lučice »Split«, što se moralo uraditi zbog pogrešnog projektiranja lukobrana koji je bitno promijenio prostor akvatorija. Takva uvriježena iako nedopuštena praksa prilagođavanja prostornih planova graditeljima koji ne uvažavaju urbanističke dokumente, odnosno samovoljno kroje prostorne planove ovdje dobiva svoju potvrdu. Premda PUP postoji, on se pretvara u mrtvo slovo na papiru, a ovako olako donesene odluke samo osakaćuju postojeće stanje, a greška na lukobranu duga osamdeset metara zauvijek ostaje.

Upravo ova nova lučica pokazuje koliko je duboko išao prodor u marjansko tkivo i koja je to povećana opasnost od požara kad se tu manipulira benzinom, naftom, uljem, električnim aparatima neposredno uz borove koji se nalaze u ograđenom dijelu lučice a tek ih žičana žica dijeli od stabala izvan lučice. Još u Schürmannovom planu Splita iz 1926. Marjan je tretiran kao najveći glavni (prirodni) park Splita stoga se u regulacionom planu nije diralo njegovu površinu već se nastojalo da se građevni objekti od njega što više udalje, a da bi se šuma osigurala od požara predviđen je 15 m široki pojas oko šume na kojem je zabranjena svaka gradnja. A oko nove lučice nije napravljen ni niski zid koji bi predstavljao prizemni paravan od požara, ni tampon koji bi udaljio borova stabla od lučice.

Može se postaviti pitanje: hoće li se jednom zauvijek prekinuti eksploatacija obalnog pojasa i uopće komercijalizacija marjanskih uvala koje

moraju za sva vremena biti dostupne svim građanima? Stječe se dojam da bi se sve željelo nabiti na Marjan. Sve se narivava na Marjan a on sve podnosi. Prve montažne kuće tipa »Lavčević« gdje će se skrasiti 1984. nego na južnim padinama Marjana u produžetku kaskada. Pred Mediteransko igre IV SO Split odlučilo se za lokaciju zgrade RTV Split na sjevernoj strani Marjana, međutim na sreću Društvo »Marjan« uspjelo je spriječiti tu izgradnju.

Maćuhinski odnos prema Marjanu vidljiv je na svakom koraku. Nekoliko puta rušeni su kameni stupovi na prvoj vidilici, pucaju stepenice, nestaju ploče, kamene ograde, ruše se klupe i odnosi zvono sa crkve sv. Nikole, a nekadašnje kamene pojate pretvaraju se u ruševine. U kakvom su stanju marjanske crkvice najbolje je pokazala izložba »Stare crkvice na Marjanu«¹³⁾ otvorene u veljači ove godine u povodu Dana zaštite spomenika kulture u splitskom Etnografskom muzeju.

Izložba koja je nastala u aranžmanu Društva prijatelja kulturne baštine i Društva za zaštitu i unapređenje Marjana »Marjan« pokazala je žalosno stanje nekih crkvice koje su uništene, zapuštene ili zaboravljene.

Tko bi nabrojio sve devastacije, sitne i krupne, koje otrpljuje marjanski prostor! Tako su nepoznati vandali dva puta odsjekli agave uz južnu šetnicu. Čempres Iva Čipika posađen 1930. godine napadnut bolešću posječen je 1986. a da novi nije posađen. Najbolnija činjenica ostaje da šuma postaje sve rjeđa, da se suši i ne pomlađuje.

Mnogo toga je unazađeno, upropašteno a mnogo toga je bilo predviđeno i pitanje je hoće li biti napravljeno? Split koji je 1920. godine imao 25 tisuća, a 1930. godine 35 tisuća stanovnika, a nije bio ništa bogatiji nego danas, smogao je novaca da uredi kameno stepenište sa 324 stepenice, 4,5 km ogradne žice, 7,5 km putova i da zasadi nekoliko hektara šume, a današnji Split ne može očuvati postojeće. U PUP-u Poluotoka Marjana iz 1973. godine predviđeno je 6,26 ha za javnu upotrebu, kao što su igrališta. Srednja kombinacija brojčano iznosi slijedeće: košarka 6, tenis 8, odbojka 8, minigolf 2, mali nogomet 2, buće 6. Nažalost sve je predviđeno ostalo na papiru.

U povodu 70. godišnjice obrazovanja za umjetnički obrt, primijenjene umjetnosti i industrijsko oblikovanje u Dalmaciji Školski centar za dekorativnu umjetnost i ind. oblikovanje u Splitu, koji nastavlja tradiciju prvih školskih oblika tog obrazovanja, proslavio je 1978. značajnu obljetnicu. Tom prigodom u ožujku u Mejama na prostoru s istočne strane Galerije Meštrović postavljen je kamen temeljac nove školske zgrade Centra. Ta gradnja nikad nije nastavljena. Tako se zbog nedostatka sredstava odgađa uređenje Kašjuna i Kašteleta.

Na području Meja sve se više osjeća nedostatak prostora i zato treba za svagda zabraniti bilo kakve gradnje, i stambene i hotelske, jer se opasnost sve više povećava zbog činjenice da će nakon 1990. godine biti iscrpljene sve mogućnosti stambene izgradnje na splitskom poluotoku. Ostatak prostora na Mejama treba ostaviti za ono što se može graditi i što je bilo predviđeno, a toga ima u izobilju: proširenje Galerije Meštrović prema zapadu za park skulptura, zgrada školskog centra, Galerija umjetnina, Dom JNA, Ljetna pozornica, Botanički vrt, hotelski sadržaji u kompleksu vile »Dalmacija« (ispod ceste) te iznimno, iz humanih razloga,

eventualna interpolirana stambena izgradnja za vlasnike marjanskih prostora.

Današnja politika grada pokazuje da se nema volje, novaca ni želje sačuvati i njegovati naslijeđeno. A to bi trebalo iz stotinu razloga; jedan je upravo dug prema J. Kolombatoviću i generaciji entuzijasta staroga Splita koji su znanje, ljubav i vrijeme utkali u ozelenjavanje Marjana. Ne dozvolimo da ovaj zaštićeni park danas otužna lika, veliko šetalište i pluća grada i najveće gradsko kupalište postane sve zapušteniji. Ne dozvolimo da se stihovi T. P. Marovića iz antologijske pjesme »Sonata za staro groblje na Sustjepanu i Sustipan opet« »ti si sada prazna zemlja/ ledina Judina/ moj Sustipane/ mogu prenijeti na čitav Marjan i da on postane nova »ledina Judina«.

Nazalost, Marjan postaje opterećenje Splitu, zbog besparice, nesustavne propagande, pomanjkanja entuzijazma, slabe organizacije. To se najbolje vidi u četirima institucijama na njegovim prostorima u kojima možemo pratiti njihovu agoniju. Institut za oceanografiju i ribarstvo je nakon dugogodišnjeg postojanja zatvorio za posjetioce svoj akvarij sa 26 bazena s uzorcima morske faune Jadrana. Ova se znanstvena ustanova nakon više od 30 godina ne može brinuti, bez šire podrške grada, o održavanju akvarija. Obrazloženje se sastoji u skućenom prostoru i dotrajalosti akvarijskih bazena koji pak zbog starosti građevine i vlaženja propuštaju vodu. Institut traži za akvarij novu lokaciju bliže centru grada jer samofinanciranje akvarija nije moguće zbog udaljenosti akvarija od centra te posjet nije onakav kakav bi se mogao očekivati da je na nekoj lokaciji bliže gradskoj jezgri. U dnevnoj štampi se za novi prostor spominju Dioklecijanovi podrumi što ni u snovima ne može doći u obzir. Jedina mjesta koja bi eventualno mogla doći u obzir a blizu su centra su Dom Gusara i prostor na Katalinićevom brijegu. Činjenica ostaje da će ovaj grad dugo ostati bez akvarija i da tome ne treba komentar, premda natpisi blizu tri godine i dalje obilježavaju putokaz prema akvariju — kojega više nema.

Druga ustanova je Zoološki vrt, koji postaje sramota ovome gradu, neka je jedini na Jadranu i jedan od tri postojeća u Hrvatskoj. Smješten na prostoru nezaštićenom od jačih vjetrova i velike insolacije, koja negativno djeluje na sve vrste životinja, stanovnici vrta se nalaze u takvom stanju od svojeg otvaranja. Jednostavno rečeno životinje na Marjanu žive bez trunca simulacije životnih uslova u potpuno negativnim uvjetima, mučene skućenim prostorom i glađu. Onda nije ni čudo da Svjetska centrala za zaštitu životinja (World society for the Protection Animals) iz Bazela, nakon posjete njenih članova našem gradu, u dva navrata upućuje apel zbog stanja Zoološkog vrta, videći kako životinje tavore u »ćibama« s betonskim podovima. U posljednje vrijeme je nekoliko članaka u lokalnoj štampi i »apela« upućeno javnosti o stanju životinja osuđenih na laganu patnju i skapavanje. Tako u Omladinskoj iskri dobro kaže R. Stefanović¹⁴) »da ni vrijedne životinje isto tako vrijedni eksponati (misli se na Prirodoslovni muzej) nisu dovoljan razlog da se napokon netko pobrine za marjansko životinjsko carstvo«, dok u Slobodnoj Dalmaciji imamo novu jadikovku o zoo-vrtu pod naslovom »Tužno carstvo životinja« u kojoj J. Leskur navodi kako se prema PUP-u Marjana iz 1973. godine Zoološki vrt u Splitu trebao nalaziti, zajedno s Botaničkim vrtom

na području od oko 20 hektara između Sv. Jere i Sedla na Marjanu, pa prema jugu do Bambine glavice. Predviđeno je da na današnjoj lokaciji Vrta ostane samo Prirodoslovni muzej i eventualno Memorijalni muzej Marjana. Jednostavno rečeno životinje u Zoo-vrtu osuđene su da i dalje žive u nepovoljnim uvjetima, čekajući bolja vremena i neko pogodnije mjesto koje treba ekološki urediti da odgovara uvjetima u prirodi, a to najadekvatnije mjesto bi bilo uz rijeku Jadro ili Žrnovnicu. Najbliži susjed Zoo-vrtu je Prirodoslovni muzej koji poslije više od šest decenija postojanja prema onom što pruža i izgledu i prostoru koji ga prezentiraju odbija posjetioce dok se tisuće vrijednih eksponata nalaze u potkrovlju zgrade, a dio je sklonjen u atomska skloništa. I tako u nepovoljnim uslovima propadaju vrijedne zbirke starih učenjaka Novaka, Karamana, Giromette i Gasparinija. Sve to propada, kako kaže već spomenuti dopisnik »Iskre«, bez šansi da ikad posluži i učenjacima i podizanju nivoa opće kulture Splićana.

Najbolnija točka među svim kulturnim institucijama lociranim na Marjanu je ipak Botanički vrt. Ovdje se misli na Botanički vrt na južnoj strani Marjana, ispod vrha Telegrina, ustrojen pred blizu četrdeset godina od Pedagoške akademije, prve visokoškolske ustanove poslije rata, za čije studente biologije je on bio praktikum za vježbe i samostalan rad. Kasnije, kad je Pedagoška akademija postala studentski odsjek Filozofskog fakulteta u Zadru, Vrt sve više propada, te danas, nažalost, pod tim nazivom tek nominalno egzistira. Međutim nije to prvi slučaj. Poslije rata, kada je na sjevernoj strani Marjana osnovana Srednja šumarska škola za krš i Institut za eksperimentalno šumarstvo, odnjegovan je i Botanički vrt ili kako su ga u to vrijeme zvali Arboretum Šumarske škole. Zahvaljujući profesoru dendrologije Borisu J. Giperborejskom taj Arboretum je sa 600 biljaka iz čitavog svijeta predstavljao malo savršenstvo uređenosti i pedantne njegevanosti. Prestankom rada Srednje šumarske škole arboretum je propadao i postao šikara. I za jedan i za drugi nepotrebno je tražiti krivca jer glavni krivac je splitski mentalitet sklon destrukciji i vrlo često ne poštujući ni vrednote ni trud prethodnika. Još je davne 1964. autor ovih redaka u časopisu »Hortikultura« br. 2 predlagao da se na južnim padinama Marjana fuzijom botaničkih vrtova Pedagoške akademije i Šumarske škole, uz suradnju Instituta za jadranske kulture i melioraciju krša, Parkova i nasada te niza drugih ustanova stvori jedan Botanički vrt većih razmjera. I danas smatram da je to velik promašaj mjerodavnih jer je Split kao sveučilišni centar, koji posjeduje prostor i kadrove, trebao stvoriti botanički vrt koji bi bio rezervat i mediteranske i tropske i suptropske flore. Činjenica je da za razliku od zagrebačkog Botaničkog vrta, u kojem surađuje petnaestak različitih organizacija, u Splitu to nikoga ne interesira. Da nije sve u besparici neka nam posluži primjer, koji mi se nameće, Osnovne škole »Vjeko Butir« u Kaštel-Lukšiću koja je postala poznata po svom botaničkom vrtu i koji je proglašen zaštićenim hortikulturnim spomenikom. Split ne može stvoriti ni održati Botanički vrt a jedna obična osnovna škola s jednim voditeljem, prof. Ivnom Bučan, to može i u roku od deset godina, s useljenjem u novu školsku zgradu, stvoriti na površini od dva hektara zapuštenog i neurednog školskog okoliša. Zainteresiranošću učenika i njegovanjem ljubavi za prirodu i raslinje, jedna degradirana sredina stvorila je, kao

kontrast zagađenoj okolini, jedini školski botanički vrt u zemlji s preko 700 biljnih vrsta. Zato i danas smatram da Split može i treba stvoriti Botanički vrt što je i predviđeno u PUP-u iz 1973. godine, te bilo kakvo koketiranje s predviđenim terenom treba da prestane, a u posljednje vrijeme to je, nažalost, sve češće.

Nije stvaranje Botaničkog vrta tek stvar pojedinačnih prohtjeva već je on potreban nauci, Sveučilištu, očuvanju Marjana, stimuliranju i ljubavi prema prirodi, osjećaja ljepote ukrasnog bilja i potrebi zdravijeg ambijenta. Pri stvaranju botaničkog vrta mogao bi se primijeniti moto »Svaki građanin jedno stablo« proklamiran još 1964. godine u Zagrebu povodom Dana mladosti. Takva akcija koja se zasniva na principu da svaki građanin svake godine posadi po jedno stablo ili da građani zasađuju stabla u raznim prilikama i nije nova ideja već se javlja uz rođenje djeteta (istočni narodi), uz ženidbu (mediteranske zemlje) i u drugim prilikama (nordijske zemlje, Meksiko, Izrael). Prvi poticaj uvođenju sadnje spomen-stabla u našoj zemlji dao je drug Tito zasadiвши spomen-stablo prilikom održavanja historijske Beogradske konferencije 1961. godine. Radi se o svima dobro poznatom stablu prijateljstva koje je zasadio drug Tito i druge znamenite ličnosti ovog historijskog skupa, nakon čega se ova humana akcija njeguje do danas. U sadašnjoj kulturnoj klimi mi ćemo i dalje zaostajati i na području unapređenja šuma i na području hortikulture gdje za evropskim gradovima daleko zaostajemo bilo u sadnji drvoreda, stvaranju parkova, uređivanju park-šuma i uopće zelenim površinama.¹⁵⁾

Da nije tako sigurno bi se s više pijeteta odnosili prema provođenju akcije »88 stabala za druga Tita« kojom je ozelenjeno preko dvadesetak površina na području splitske općine. Međutim, velik broj zasadenih stabala ostao je nakon akcije prepušten sam sebi i vremenu što je rezultiralo time da je Odbor za provođenje te akcije morao ukinuti naziv i status površinama u nizu mjesnih zajednica. Ove godine u susret akciji »Travanj — mjesec turizma« rodila se ideja da se pojedini lokaliteti park-šume na Marjanu povjere školama da ih njeguju, zatim da se uredi aleja mladenaca u kojoj bi svaki mladi bračni par zasadio po jednu biljku. Ideja je hvale vrijedna, samo put od ideje do realizacije zna biti beskonačno dug. Gdje ćemo naći prihvatljivije ideje za stvaranje biljnog fundusa botaničkog vrta od rješenja da se prigodom vjenčanja, rođenja, godišnjica ili kojeg drugog događaja zasadi jedno stablo a time, istovremeno da se Split domogne botaničkog vrta?

Na taj način bio bi ispunjen častan dug prema Jurju Kolombatoviću, Henriku Friedlu i Šimunu de Micheliu koji su radili na ozelenjivanju Marjana a bio bi to, ako hoćete, zaslužan dug prema Robertu Visianiu,¹⁶⁾ slavnom botaničaru i velikanu hortikulture misli i djela, inače đaku stare splitske gimnazije koja je u prošlim stoljećima, kako kaže G. Novak, bila »duhovno središte tadašnje Dalmacije«. Tom slavnom botaničaru i enciklopedistu XIX st. koji je u djelu STIRPIUM DALMATICARUM SPECIMEN (Ogled dalmatinskog bilja) naglašavao da će se botanikom baviti čitav život i proučavati biljni svijet svoje domovine i koji je godinama upravljao najstarijim botaničkim vrtom u Evropi (Padova) bila bi to najdraža satisfakcija za njegov rad, a ovaj grad bi napokon napravio nešto na humanizaciji marjanskog prostora.

- 1) Većina podataka o privatnom životu J. Kolombatovića uzeta je iz brošure »Prof. Jure Kolombatović« koju su izdala *Zahvalna djeca 1927.* u Splitu.
- 2) Olinko Delorko: *Lirski eden*, MH Split, 1965.; Tonči P. Marović, *Osamnica*, Centar za kulturnu djelatnost, Zagreb, 1984.
- 3) Novela *Na Marjanu* pojavila se najprije u časopisu *Mladost* 1926. br. 3, zatim u časopisu *Jugoslavenski turizam*, Split, 1928. br. 1. Pod istim naslovom pretiskana je u *Novo doba*, Split, 11. veljače 1927. i u knjizi *Priče s ostrva, iz grada i s planine*, Zagreb 1927. Dok u sabranim djelima V. Nazora 1946. i 1977. nosi naziv *Sadilac*.
Z. Mužinić: Prof. Juraj Kolombatović — entuzijast prirode i protagonist Nazorove novele, *Školski vjesnik*, Split, god. 32. br. 2.
- 4) Dr. Branislav Radica: *Novi Split*, monografija grada Splita od 1918—1930. Split, 1931.
- 5) Za kronologiju radova iskorišteni su slijedeći izvori: D. Kečkemet, *Osam decenija djelovanja Društva za zaštitu i unapređenje Marjana »Marjan«* Split; 1980; Delalle I.—Girometta U.: *Marjan*, Split, 1922; *Pošumljavanje Marjana kroz 50 godina (1894—1944)*. *Novo doba*, Split, 17. VI 1944.
- 6) Ova vidilica sagrađena je na inicijativu učitelja Vjekoslava Radice, a svečano otvorenje bilo je 20. IX 1908.
- 7) Rješenjem Zavoda za zaštitu prirode SRH, br. 200-3-1964 /MK/MZ, *Narodne novine* br. 13 od 30. III 1967. pod registarskim brojem 162. Marjan sa Sustjepanom registriran je kao »rezervat prirodnog predjela pod zaštitom«.
- 8) Meje s Marjanom zaštićeni objekt prirode. *Slobodna Dalmacija*, 7. I 1965.
- 9) U lokalnoj štampi 1963. i 1964. učestali su članci i primjedbe u pogledu regulacionog plana iz 1963. i izložbi u Muzeju grada Splita; D. Kečkemet, *Meje — dio parka Marjana ili dio stambenog Splita?* *Slobodna Dalmacija* 11. XII 1963.; A. Sapunar: *Prilog regulacionom rješenju marjanskog poluotoka*, *Hortikultura*, Split, 1964. br. 2.
- 10) *Hotelski sistem Marjan* 1967. god. potakao je mnoge stručnjake i građane da iznesu svoje gledanje na navedeni projekt arh. N. Šegvića.
- 11) Još više primjedaba nalazimo 1972. u povodu detaljnog urbanističkog plana Marjanskog poluotoka, D. Kečkemet: *Svjesno samouništenje. U povodu urbanističkog projekta Marjana*, *Nedjeljna Dalmacija* 19. XI 1972; A. Sapunar, *Da se ne ponovi 1963?* U povodu detaljnog urbanističkog plana Marjanskog poluotoka.
- 12) Lj. Kovačević: *Visoki turizam na Marjanu*, *Nedjeljna Dalmacija* 9. XI 1985.
- 13) Izložbu je postavio u Etnografskom muzeju Karlo Grenc, predsjednik Komisije za kulturnu baštinu Društva za očuvanje i unapređenje Marjana.
- 14) R. Stefanović: *Još jednom vapaj Zoo-a s Marjana. Kada životinje polude*, 12. II 1988.
- 15) Sl. Jelić: *Stablo mladosti — Svaki građanin jedno stablo*, Zagreb, 1966.
- 16) O R. Visianu pisali su: Cvjetko Mika »Robert Visiani kao filozof i prosvjetitelj«, *Hortikultura*, 1978/3; P. Matković: *Svjetski botaničar R. Visiani*, Sibenčanin, značajni hortikulturni stvaralac, *Hortikultura*, 1976/3 i 4. Čakavski sabor u Splitu 1978. izdao je njegovo djelo *Ogled dalmatinskog bilja s izvornim naslovom STIRPIUM DALMATICARUM SPECIMEN* s predgovorom Petra Matkovića, koje je Visiani izdao u Padovi 1826, kad je imao svega 26 godina.